

Kranz, Tomasz

Pedagogika miejsc pamięci

Obyczaje 16, 5-8

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Pedagogika miejsc pamięci

W WARSTWIE teoretycznej pedagogika miejsc pamięci nawiązuje do tez niemieckiego socjologa i filozofa Teodora W. Adorna, który w kontekście rozrachunku mentalnego z dziedzictwem nazizmu podkreślał wagę kształcenia osobowości autonomicznej, samokrytycznej i nonkonformistycznej.

Stanowisko Adorna zakładało, że integralnym elementem procesu cywilizacyjnego jest skłonność człowieka do barbarzyństwa. Dlatego w swojej koncepcji „wychowania po Auschwitz” wskazywał na konieczność uświadamiania sobie społecznych i psychologicznych mechanizmów zbrodni. Postulat Adorna, „aby Auschwitz więcej się nie powtórzył” stał się punktem wyjścia koncepcji pedagogiki miejsc pamięci. Późniejsi teoretycy wprowadzili do niej wiele elementów z zakresu wychowania moralnego, etyki i edukacji politycznej, ale największy wpływ na jej kształt wywarła nauka o wychowaniu i dydaktyka historii. Doprowadziło to do znacznego poszerzenia formuły pedagogiki miejsc pamięci. Współcześnie rozumiana jest ona nie tylko jako forma budowania krytycznej samoświadomości w wymiarze historycznym i antropologicznym, ale także jako składnik szerszego procesu wychowawczego, który ma na celu kształcenie aktywnych i twórczych postaw wobec zagrożeń demokracji, przede wszystkim zaś takich zjawisk, jak łamanie praw człowieka, rasizm i ksenofobia.

W sferze praktyki pedagogika miejsc pamięci rozwija się przede wszystkim w ramach działalności muzeów w byłych obozach oraz edukacji pozaszkolnej prowadzonej przez różne podmioty oświaty, głównie nauczycieli i pedagogów-praktyków. Podstawową formą tego typu edukacji w muzeach upamiętniania są jednodniowe wizyty lub kilkudniowe podróże studyjne. Coraz bardziej popularne stają się jednak również projekty realizowane w miejscach historycznych, w których nie powstały muzea (na terenie byłych gett, miejsc egzekucji itp.). Pedagogika miejsc pamięci jest często również elementem programów organizowanych przez domy spotkań i ośrodki pedagogiczne w zakresie międzynarodowej wymiany młodzieży i edukacji interkulturowej. Projekty edu-

cyjne w miejscach pamięci realizowane są przede wszystkim jako warsztaty muzealne lub praktyki szkolne odbywające się w ramach edukacji historycznej lub nauczania międzyprzedmiotowego.

Rozwój pedagogiki miejsc pamięci związany jest przede wszystkim z Niemcami, gdzie stanowiła ona najpierw element procesu społecznego rozrachunku z dziedzictwem nazizmu, ale później przekształciła się w formę edukacji historyczno-politycznej. Początki niemieckiej pedagogiki miejsc pamięci sięgają lat 70. XX w. i związane są z działalnością stowarzyszenia „Akcja Znak Pokuty” („Aktion Sühnezeichen”).

W sferze praktyki pedagogika miejsc pamięci rozwija się przede wszystkim w ramach działalności muzeów w byłych obozach oraz edukacji pozaszkolnej prowadzonej przez różne podmioty oświaty, głównie nauczycieli i pedagogów-praktyków.

Organizowało ono regularne podróże studyjne do byłych obozów koncentracyjnych w Polsce, które z jednej strony były wyrazem solidarności z ofiarami II wojny światowej, z drugiej stwarzały możliwość poznawania istoty nazizmu w miejscach dokumentujących jego zbrodnie. W programach Akcji „Znak Pokuty” istotną rolę odgrywał samodzielny proces edukacyjny ukierunkowany na realizację dwóch celów: zdobywanie wiedzy historycznej i refleksję nad człowiekiem w wymiarze moralnym i społecznym. W latach 80. znaczący wkład w rozwój pedagogiki miejsc pamięci wniosły inicjatywy obywatelskie zajmujące się upamiętnianiem i dokumentowaniem śladów zbrodni nazistowskich. Szczególne znaczenie miały jednak lata 90., kiedy problematyka miejsc pamięci stała się przedmiotem wielu seminariów, konferencji i publikacji. Działania te przyczyniły się do pogłębienia refleksji pedagogicznej nad celami i metodami kształcenia w miejscach pamięci i wypracowania ogólnych zarysów pedagogiki miejsc pamięci jako względnie odrębnej dyscypliny. Znaczący wpływ na

rozwój myśli i praktyki pedagogiki miejsc pamięci w Niemczech wywarły muzea upamiętniania, które, najpóźniej od lat 90., stały się aktywnymi katalizatorami i podmiotami kultury i pedagogiki pamięci. Większość z nich opracowała własne koncepcje pracy pedagogicznej, które, jak np. w „Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz” w Berlinie dostosowane są do

Rozwój pedagogiki miejsc pamięci w Polsce dotyczy przede wszystkim działalności muzeów upamiętniania w byłych obozach koncentracyjnych w Oświęcimiu, na Majdanku i w Sztutowie.

specyfiki miejsca historycznego. Ogólnie rzecz biorąc, pedagogika miejsc pamięci w ujęciu niemieckim propaguje aktywną, otwartą i wieloperspektywiczną konfrontację z przeszłością, starając się łączyć refleksję historyczną z rozwojem pożądanym w demokracji postaw i zachowań.

Rozwój pedagogiki miejsc pamięci w Polsce dotyczy przede wszystkim działalności muzeów upamiętniania w byłych obozach koncentracyjnych w Oświęcimiu, na Majdanku i w Sztutowie. W okresie PRL praca pedagogiczna tych instytucji koncentrowała się głównie na działalności popu-

laryzatorskiej i propagandowej. Począwszy od drugiej połowy lat 90., muzea te starają się – w większej lub mniejszej mierze – odchodzić od tego typu pracy oświatowej i organizować programy edukacyjne ukierunkowane nie tylko na przekaz wiedzy historycznej, ale także stymulowanie procesów myślowych. Sprzyja temu rozwijająca się w Polsce od kilku lat refleksja naukowa nad celami i metodami edukacji historyczno-społecznej w miejscach pamięci, a w mniejszym stopniu także dyskusja dotycząca nauczania o Holocaustie.

Pedagogika miejsc pamięci nie stanowi w pełni usystematyzowanej pod względem merytorycznym i terminologicznym dziedziny. Stąd trudno o jednolitą definicję, która wyjaśniałaby istotę, cele i treści tej formy kształcenia. U jej podłoża leży założenie, że w procesach dydaktyczno-pedagogicznych można i należy wykorzystywać oddziaływanie dwóch czynników: percepcję autentycznego miejsca historycznego i refleksję nad pamięcią przeszłości. Przyjmuje się bowiem, że miejsca zbrodni jako relikty, pomniki i nośniki pamięci wywołują określone wyobrażenia, wrażenia i odczucia, które mogą być bodźcem do przeżywania i aktywnego poznawania przeszłości. Natomiast pamięci przeszłości przypisuje się ważną funkcję, uznając, że jest ona elementem konstytutywnym indywidualnych i zbiorowych tożsamości i jednocześnie matrycą kształtującą sposób postrzegania i pojmowania świata.

Rozumienie sensu i celu upamiętniania ma dla pedagogiki miejsc pamięci

fot. Benon Bujnowski

Teren byłego obozu koncentracyjnego na Majdanku.

znaczenie zasadnicze. Pojęcie to bowiem wyznacza podstawowe punkty odniesienia jej myśli i działania. Pamięć występuje tu w wielu znaczeniach, z jednej strony jako pamięć historyczna i społeczna, z drugiej – jako pamięć indywidualna i zbiorowa. W obu przypadkach może mieć ona zarówno wymiar lokalny (regionalny i narodowy), jak i globalny (uniwersalny i międzynarodowy). Ta wielopłaszczyznowość sprawia, że już sama refleksja nad pamięcią staje się integralnym składnikiem procesu poznawczego postulowanego przez pedagogikę miejsc pamięci. Pedagogika miejsc pamięci zakłada ponadto – zgodnie z hasłem „uczyć się z historii” – że poznawanie przeszłości może przyczynić się do poprawy ogólnej kondycji człowieka. W tym sensie upamiętnianie przeszłości pełni funkcje społeczno-wychowawcze, pod warunkiem jednak, że uda się połączyć kultywowanie pamięci z określonym procesem poznawczym, przede wszystkim zaś z rozwojem myślenia historycznego.

Model dydaktyczny pedagogiki w miejscach pamięci opiera się na dwóch zasadniczych kryteriach: uwzględnianiu podmiotowości uczących się i stwarzaniu im możliwości edukacji przez odkrywanie. Kluczową rolę odgrywa tu twórcza i samodzielna praca uczniów i podejmowany przez nich wysiłek badawczy, który powinien prowadzić do swobodnego formułowania sądów wartościujących i własnych wniosków. W ten sposób pedagogika miejsc pamięci ma – zgodnie z założeniem – łączyć wartości historyczne i społeczne, przyczyniając się do kształcenia takich umiejętności, jak: krytyczne zdobywanie wiedzy historycznej, dostrzeganie problemów, formułowanie własnych ocen oraz angażowanie się w dyskusję nad przeszłością i teraźniejszością.

Cel ogólny pedagogiki miejsc pamięci polega na umożliwianiu zdobywania i przyswajania wiedzy na temat historii danego miejsca, z uwzględnieniem ogólnego tła historycznego, a następnie na zainicjowaniu procesu myślowego w kontekście poznawanych postaci, wydarzeń i procesów. Cele szczegółowe wiążą się z aktywizacją i organizacją procesu poznawczego, a więc z generowaniem spostrzeżeń, które dla wewnętrznego rozwoju człowieka mogą mieć znaczenie normatywne. Ma to ułatwiać orientację w świecie i pobudzać aktywność społeczną.

W ramach edukacji społeczno-politycznej w miejscach pamięci istnieje szerokie spektrum treści kształcenia, które stanowią próbę pogodzenia rozwoju osobowego z kształceniem postaw pożądanых z punktu widzenia społeczeństwa. Zagadnienia te prowadzą od nauki tolerancji, przez budowę systemu wartości moral-

Jedna z publikacji PNWM.

nych, po sprawy dotyczące praw człowieka i sprawiedliwości społecznej. Chodzi tutaj przede wszystkim o przeciwdziałanie dyskryminacji, zwalczanie uprzedzeń, umiejętność radzenia sobie z przypadkami agresji i przemocy, uświadamianie niebezpieczeństw wynikających ze społecznej obojętności oraz kreowanie zachowań opartych na wrażliwości i tolerancji.

W pedagogice miejsc pamięci wykorzystywane są różne formy kształcenia szkolnego i pozaszkolnego, ale najbardziej rozpowszechnią formą pracy dydaktyczno-pedagogicznej jest edukacja metodą projektów. Przez projekt rozumie się program oparty na planie działania i podziale zadań, którego celem jest przygotowanie określonego produktu, na przykład opracowanie wystawy lub dokumentacji. Ten rodzaj edukacji jest ukierunkowany na działania praktyczne, jednocześnie uczy pracy koncepcyjnej i zespołowej. Może być również połączony z pracą fizyczną, służącą zachowaniu obiektów i przestrzeni historycznej.

Literatura

- Behrens-Cobet H. (red.), *Bilden und Gedenken. Erwachsenenbildung in Gedenkstätten und an Gedächtnisorten*, Essen 1998.
- Ehmann A. et al. (red.), *Praxis der Gedenkstättenpädagogik. Erfahrungen und Perspektiven*, Opladen 1995.
- Kranz T. (red.), *Zbrodnie nazizmu w świadomości i edukacji historycznej w Polsce i Niemczech*, Lublin 1998.
- Kranz T., *Edukacja historyczna w miejscach pamięci. Zarys problematyki*, Lublin 2002.
- Kuhls H., *Erinnern lernen? Pädagogische Arbeit in Gedenkstätten*, Münster 1996.
- Learning from History. The Nazi Era and the Holocaust in German Education*, editors A. Brinkmann et al., Bonn 2000.
- Lehrke G., *Gedenkstätten für Opfer des Nationalsozialismus. Historisch-politische Bildung an Orten des Widerstandes*, Frankfurt/New York 1988.

Tomasz Kranz

jest starszym kustoszem w Państwowym Muzeum na Majdanku, autorem m.in. książki „Edukacja historyczna w miejscach pamięci” (2002), laureatem nagrody Towarzystwa Naukowego „Societas Jablonoviana” w Lipsku.

Programy w ramach pozaszkolnej edukacji historyczno-społecznej w miejscach pamięci winny obejmować zasadniczo pięć faz: fazę wstępną, przygotowanie, realizację, podsumowanie, dokumentację i prezentację. W trakcie dwóch pierwszych etapów należy wykonać podstawowe czynności przygotowawcze: wyjaśnić motywy, oczekiwania i zainteresowania uczniów, sformułować cel projektu, dokonać rozeznania ofert i możliwości pedagogicznych odwiedzanego muzeum, przygotować wstępne informacje o historii danego miejsca oraz zaplanować przebieg wizyty w muzeum. Ogromne znaczenie ma współpraca i podział zadań między nauczycielem i uczniami. Faza realizacji obejmuje wizytę w muzeum i zwiedzanie wystawy historycznej pod kątem określonych zagadnień. Przy dłuższym pobycie może być poszerzona o spotkanie ze świadkiem historii, samodzielną pracę w archiwum lub bibliotece. Głównym elementem fazy podsumowania jest wymiana wrażeń i odczuć oraz wspólna dyskusja na temat formy

fot. Marta Kubiszyn

Wnętrze komory gazowej (Muzeum na Majdanku).

ewentualnej dokumentacji projektu i sposobu jej wykorzystania. Jego efektem może być przygotowana w trakcie ostatniej fazy – dokumentacji i prezentacji – wystawa szkolna, przedstawienie teatralne, artykuł w prasie czy opracowanie zestawu materiałów (eseje popularnonaukowe, dokumentacja fotograficzna, relacje z projektu itp.).

fot. Marta Kubiszyn

Krematorium (Muzeum na Majdanku).

Pedagogika miejsc pamięci podkreśla znaczenie dydaktyczne i wychowawcze wiedzy o zbrodniach nazizmu, zdobywanej poprzez konfrontację z autentycznymi dokumentami i pomnikami przeszłości w miejscach historycznych, zwłaszcza w muzeach na terenach byłych obozów nazistowskich. Kluczową rolę odgrywa w niej oparty na samodzielnej pracy badawczej proces edukacyjny, który łączy refleksję nad przeszłością z refleksją nad własnymi dyspozycjami, poglądami i postawami. Pedagogika miejsc pamięci jest zatem próbą aktywizacji pamięci historycznej o zbrodniach totalitarnych w wy-

miarze moralnym i społecznym, a zarazem stymulowania działań na rzecz przyszłości w duchu emancypacji i empatii. Jako forma pozaszkolnej edukacji historyczno-społecznej stanowi ważny element nauczania historii i edukacji obywatelskiej.

Określenie „pedagogika miejsc pamięci” jest tłumaczeniem terminu niemieckiego Gedenkstättenpädagogik. Coraz częściej

stosowane jest ono w Polsce, ale w literaturze poświęconej działalności pedagogiczno-dydaktycznej muzeów utworzonych na terenach byłych obozów używane są, w podobnym lub zbliżonym znaczeniu, również inne pojęcia, m.in. pedagogika pamięci, praca pedagogiczna i edukacja w miejscach pamięci. ■